Дијана Црњак – Биљана Савић

СКИЦЕ ИЗ ЕТНОЛИНГВИСТИКЕ

Бања Лука, 2016.

МАТИЦА СРПСКА
ДРУШТВО ЧЛАНОВА МАТИЦЕ СРПСКЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Библиотека
СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

За издавача:
Проф. др Младен Шукало

Редакција:
Академик Драго Бранковић, проф. др Наташа Глишић, мр Слободан Наградић, Зоран Пејашиновић, Ранко Рисојевић, Ранко Павловић, проф. др Дијана Црњак, проф. др Младен Шукало (главни и одговорни уредник), др Игор Симановић (секретар редакције)

Садржај

УМЈЕСТО УВОДА 7

ЛЕКСИЧКА И СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА БЛАГОСЛОВА У ОБРЕДУ ЧАРОЈИЦЕ (Дијана Црњак – Биљана Савић) 11

НАМЈЕРА ГА НАМЈЕРИЛА БИЛА – ИЗРАЖАВАЊЕ ЦИЉНОГ ЗНАЧЕЊА КОД ЕПСКОГ ПЈЕВАЧА 28

ТУРЦИЗМИ У ЛЕКСИЦИ КУЋЕ И ПОКУЋСТВА 84

ЈЕЗИК, ПЕРЦЕПЦИЈА И МЕТАФОРЕ: СЕМАНТИКА ИМЕНОВАЊА ДОМАЋИХ ЖИВОТИЊА 105

ЕТНОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА СВАДБЕНИХ ОБИЧАЈА СРБА СЛАТИНСКОГ КРАЈА (ОКОЛИНА БАЊАЛУКЕ). СРПСКО-БУГАРСКЕ ПАРАЛЕЛЕ 117

ТВОРБА ПРИДЈЕВСКИХ ЗООНИМА У ПАСТИРСКОЈ ЛЕКСИЦИ ЛАКТАШКОГ КРАЈА (Дијана Црњак – Биљана Савић) 129

БИБЛИОГРАФСКА БИЉЕШКА 149

NOTES ON ETHNOLINGUISTICS (Dijana Crnjak – Biljana Savić) 151

О АУТОРКАМА 155

ТВОРБА ПРИДЈЕВСКИХ ЗООНИМА У ПАСТИРСКОЈ ЛЕКСИЦИ ЛАКТАШКОГ КРАЈА

1. Уводна разматрања

Човјек језиком класификује свијет око себе, идентификује ствари именовањем – дајући им тако садржај и значење. Слика свијета коју човјек конструише у разним срединама истога језика често се другачије доживљава и именује, будући да њихови представници, слиједећи стереотипе свог социокултурног круга, на различите начине тумаче стварност. Зато сви етнолингвистички радови, осим података значајних за науку о језику, пружају драгоцјене чињенице о материјалној и духовној култури становника некога краја, потврђујући давну тезу да је проучавање неког језика увијек и проучавање културе која га је обликовала.

У овом раду представићемо дио слике свијета која је на истраживаном терену у готово неизмијењеном облику функционисала све до прве половине 20. вијека, када почиње пропадање традиционалног начина живота, али која се, у траговима, одржала до данашњих дана. Наши информатори живјели су у складу с природом, па је такав био и њихов однос према домаћим животињама, које су имале веома важну и корисну улогу у свакодневном животу и, самим тим, јасно дефинисане функције: дијелећи с људима тешке услове живота, храниле су породицу и биле незамјењиве при обрађивању земље и другим облицима привређивања.

Чињеница да су домаће животиње од најстаријих времена човјекови најближи сапутници, као и постојање мноштва

придјева којима се указује на њихове особине, основни су разлог због којег смо се одлучили за анализу зооназива. Своје истраживање сузили смо притом на оне домаће животиње без којих се није могло замислити традиционално домаћинство на испитиваном подручју, а то су: *Bos taurus* (говеда), *Equus caballus* (коњи), *Ovis aries* (овце) и *Sus* (свиње).

Приписивање појединих обиљежја домаћим животињама, као одраз човјекове усмјерености на животињски свијет око себе, током низа генерација функционисало је по одређеним критеријумима, који су, једном успостављени, остали непромјењиви у времену. Зоонимске творенице упућују на широк дијапазон различитих особина, а овдје ћемо се фокусирати на: тјелесна обиљежја (нпр. боја длаке, величина ушију, особине рогова, обиљежја на глави, облик вуне, дужина репа, обиљежја на ногама, мршавост, дебљина итд.), начин кретања (брзо или споро кретање), стања (нпр. болест, умор, исцрпљеност, гравидност, способност за оплодњу итд.), особине у понашању (нпр. мирноћа, тврдоглавост, марљивост, лијеност, плахост, храброст итд.), склоност према јелу (неумјереност у јелу, избирљивост) и сл.

Иако прикупљену грађу[378] карактерише богатство творбених могућности, којима би ваљало посветити пажњу у оквиру посебне студије, у овом раду указаћемо, прије свега, на главне могућности творбе придјевских зоонима, те на инвентар суфикса и префикса заступљених у сакупљеној лексици. Нећемо заобићи ни њихову продуктивност, те појаву синонимије и полисемије суфикса, а будући да је наш приступ творби и лексичко-семантички, анализираћемо и врсту творбене основе и њено значење.

Уазбучени суфикси навођени су као сложени свуда гдје творбена анализа то захтијева, али су груписани под прости суфикс који им је надређен[379]. Уз сваки суфикс наведена

378 Највећи дио грађе за овај рад прикупљен је као резултат једног много обимнијег истраживања, чији је предмет била лексичко-семантичка анализа прикупљене лексике (Црњак 2011). Мањи дио грађе прикупљен је за потребе овога рада, поновним одласком на терен.

379 У овом послу највише су нам помогле студије Клајн 2002 и Клајн 2003, а консултовали смо и Маројевић 2005 и Маројевић 2007.

су његова значења и све потврђене лексеме. Све суфиксе наводили смо у облику мушког рода, а ако је у неким примјерима женски род био основни или мушког рода и нема, такве примјере давали смо у женском роду.

За дијалекатску лексику очекивана је употреба творбених поступака који су за стандардну творбу мање обични (било због начина творбе који одступа од постојећих модела, било да њихово значење дјелимично или потпуно одудара од значења наведених у рјечницима српског књижевног и народног језика), што је унеколико потврдила и наша грађа[380]. Анализирани примјери упоређивани су са грађом из три наша највећа рјечника: РСАНУ, РМС и РЈАЗУ, а ако би у њима изостале потврде за одређену лексему[381], посезали смо за рјечничком грађом забиљеженом у монографијама из области народне зоонимске и пастирске лексике (Бошњаковић 1985, Ракић Милојковић 1993).

2. Анализа примјера

2.1. Суфиксална творба придјева

-АВ: описни: а. према боји: *гàрав* 'који је црне длаке (о овну)', *лȉсав* 'који има ширу бијелу шару на челу (о коњу)', *лȕжав* 'који је голубије боје', *пљȅгав* 'који је бијеле главе са црним пјегама по губици (о овцама)', б. према карактеристичном детаљу на кожи: *ћȅтав* 'који има биљег на челу као цвијет (о коњу)', в. према грађи: *бȗрлав* 'који је ситан, а са великим стомаком (о свињама)', *лȅткав* 'малог стомака, тачније малог размака између ивице ребара и кука (посебно цијењена особина код

380 Дијалекатској лексици приступамо водећи рачуна о аутономности „дијалекатских лексичко-семантичких комплекса у односу према стандардном језику и у њима исти ранг морају имати све лексичке јединице без обзира на то да ли се неке од њих могу одредити као стандардне, а друге остати маркиране као дијалекатске" (Петровић 2002: 281).

381 Критеријуми на основу којих су неки дијалектизми ушли у рјечнике стандардног језика поприлично су нејасни. О односу између дијалекатске лексике и рјечника стандардног језика в. Петровић 2002 и Симић 1984.

коња)', *тȕмбав* 'кратак, здепаст и чврст (о свињама)',[382] г. према облику репа: *кȕсав* 'који је без репа или са веома кратким репом (о овну)', д. према облику сиса: *чȕпава* 'с кратким сисама (о кравама и овцама)', ђ. према облику ушију: *клȅмпав/клȍпав* 'који има клемпаве уши (о свињи или овци)', е. према облику рогова: *кр̏љав* 'који има поломљене рогове', *шȕлав* 1.'који је с једним рогом или без рогова (о овцама)'; 2.'који је с малим или поломљеним роговима', ж. према облику њушке: *сȗрлав* 'који има дугу њушку (о свињама)',[383] з. према облику длаке/вуне: *кȕдрав/рȕдав/рȕнтав/рȕтав* 'који има густу и увијену вуну (о овцама)', *рȕдав* 'густе и увијене длаке, најчешће жућкасте (о волу)', *фр̏ћкав* 'коврџаве вуне, најчешће на челу (о овцама)', и. на основу болести: *бȁгав* 'који има баге на ногама (о коњу)', *метѝљав/митѝљав* 'који болује од метиља (о овцама)', *слȕнав* 'који испушта слине, балав', *шȕгав* 'који је заражен шугом', ј. на основу склоности према јелу: *кр̏жљав/мр̏љав/мр̏цав/џȏрлав* 'који слабо једе (о свињама)', к. према карактеру: *а̂рлав* 'који се баца (о коњу)'.

Наша грађа потврдила је да је *-ав* веома продуктиван суфикс, са значењем типичне особине (в. Клајн 2003: 253).

Када је ријеч о мотивацији, именичке основе као нпр. *кудрав*, *пљегав*[384], *рудав*, *рунтав*, *рутав*, *сурлав*, *ћетав* и сл. углавном указују на неку изражену појаву на тијелу. Мотивацију на основу сличности (тј. 'који је као оно што значи мотивна именица') налазимо код придјева *леткав* (< *летка* покр. 'онај који брзо и лако хода; исп. летети', РСАНУ$_{11}$: 381) и *мрцав* (< *мрха*; *мрхав* 'који је попут мрхе, јако мршав, мрцинав', РСАНУ$_{13}$: 213). Иста мотивација заступљена је код придјева којима се упућује на болест: *багав*, *метиљав* и *шугав*. Понеки примјер има пренесено значење, као нпр. *гарав* или *лужав*.

Од глаголских основа ту су нпр. *кржљав*, *мрљав* и *слинав*, а од придјевске основе нпр. *крљав*, *кусав* (који означава исто

382 У рјечницима нема потврда за ову лексему. Једино у РЈАЗУ налазимо *тумбаст*, са објашњењем 'нејасна значења, вели се за пијетла' (РЈАЗУ$_{18}$: 912).

383 Рјечници биљеже само облик *сурласт* 'који има облик сурле, који личи на сурлу, сличан сурли' (РМС$_{6}$: 100).

384 У рјечницима налазимо само облик *пјегав*.

што и мотивни придјев *кус*[385]), *лисав* и *шулав*. Неки придјеви на *-ав* нејасне су мотивације, нпр. *бурлав* и турцизам *чипав*, који имају негативну конотацију. Такав предзнак има и *арлав*, којем је суфикс додан на постојећи придјев турског поријекла *харли* (тур. *harly*, индекл. 'силан, љутит, срдит, набусит, силовит', Клаић 1974: 489). За придјев *бурлав* у рјечницима смо нашли двије потврде: *бȕрлав* 'надувен, подбуо' и, по акценту и значењу различит, *бȗрлав* 'слабачак, болешљив' (РСАНУ$_2$: 303). У нашој пак грађи овај придјев покрива оба наведена значења.

Придјев *клемпав/клопав*, по Р. Драгићевић (2001: 137), у основи има гласовно измијењену ономатопеју *клеп*, као у облицима *клепет*, *клепетати*: „Клатно које виси и које је по томе упадљиво доведено је у везу с ушима које висе, које су упадљиве". Наводећи да ономатопејске ријечи подлијежу полисемији, ауторка истиче да је придјев *клемпав* примјер „за процес који је текао од звука до физичке особине".[386]

-уњав: описни: а. на основу склоности према јелу: *коштȕњав* 'који слабо једе (о свињама)'.

-(А)К: описни: а. стања: *фрȕшка* 'осјетљива, неотпорна (о женкама животиња након порода)'.

С овим суфиксом, чије значење је општепридјевско, у раду је потврђена само изведеница *фришка*, од њем. *frisch*, преко итал. *Fresco* (Клајн 2003: 256; в. и Скок$_2$: 20).

385 То значи да формант *-ав* има функцију секундарне адјективности (в. Марojевић 2007: 566).

386 О овоме је писала и Ј. Влајић Поповић 1997: 230, према Драгићевић 2001: 138.

-(А)Н[387]/-Нӣ:[388] 1. описни: а. према грађи: *го́јан/го̀ја̄тан/ гро̀мо̄тан/ма́сан/ мр́сан* 'који има доста меса и масног ткива (о свињама)', *збо́јан* 'кратак, здепаст и чврст (о свињама)', б. према карактеру: *а́руман* 'који се баца (о коњу)', *ми́ран/пи̏то̄ман* 'који се одликује мирноћом, који је благе нарави, кротак', *бла̏года̄тна* 'мирна па дојн туђе младунче (о овцама)',[389] в. према мљечности: *мље̏чна* 'која даје доста млијека (о крави)', г. према стању: *бли̏зна* 'која редовно јагњи два јагњета (о овци)', *ждре̏бна/ждрје̏бна* 'гравидна женка Equus caballus', *пло̀дан/ ра̏сан* 'способан за размножавање'; 2. односни – намјена: *ду̀шнӣ* 'у синтагми *душни брав*: овца или јуне који се кољу кад неко умре', *па̀ра̄днӣ* 'који је за параду (о коњу)', *при́плоднӣ/ ра́сплоднӣ* 'који је намијењен за расплод', *ра̑днӣ/тѐретнӣ* 'који служи за рад (о коњу)'.

За наше изведенице од именичких основа карактеристично је да описно *-(а)н/-нӣ* именује неку особину у вези с именицом, као, нпр. *благодатна*, *масан*[390], *миран*, *мрсан*, *плодан*, *расан* и сл., а сви примјери са *-нӣ* означавају намјену, као, нпр. *парадни*, *приплодни*, *радни* итд.

---

387 За најфреквентнији од свих суфикса отворено је питање да ли га обрађивати заједно са одређеним *-ни* или их ваља третирати као два засебна суфикса. И. Грицкат пише да су, синхронијски посматрано, у питању два различита суфикса, али да по поријеклу ипак представљају исти суфикс (Клајн 2003: 257). Да би помогао лексикографима, којима ови суфикси задају много проблема, Е. Фекете истиче да „краћи облик придева увек има пре свега или искључиво – квалитативно значење: открива... 'унутрашњу особину' појма који детерминише [...]. Дужи облик придева увек има пре свега или искључиво значење а) односа, дакле, указује не на својство којим се појам одликује, већ на однос према другом појму, а тај се однос може квалификовати као припадање, намена, веза с нечим и сл. (исп. *житни магацин*) или б) указује на типолошку, спецификациону рашчлањеност, при чему се придевом указује на врсту, а не само на особину коју придев својом семантиком открива (исп. '*бели медвед*' = медвед дате врсте) при чему је особина ('бео') само репрезентант врсте, тј. низа других особина које ту врсту прате" (према Драгићевић 2001: 80).

388 Овдје су наведени примјери и са придјевима који су у грађи потврђени само у женском роду, иако РМС неке од њих биљежи и у мушком роду, као, нпр. *благодатан*, *близан*, *мљечан*, *сувопаран*.

389 Иако Клајн (2002: 120) указује на могућност да је у питању сложеница чији је други дио свакако глаголски, а први би могао бити прилог, придјев или поименичени придјев, нама је ипак ближе схватање да ова лексема није сложеница, већ изведеница од именице *благодат* ('добар, благородан, пун врлина', РСАНУ$_1$: 608), с унеколико помјереним значењем.

390 Овдје је дошло до губљења сугласника *т*, аналогијом према именицама ж. рода.

Посебно објашњење захтијевају лексеме *гојан/гојатан/громотан*, којима се именује семема 'који има доста меса и масног ткива (о свињама)', и које наши информатори употребљавају као потпуне синониме, и једино у овом значењу. Наиме, прве двије лексеме мотивисане су глаголом *гојити*, а трећа именицом *громор* ('бука'). Притом су двије од њих чешће са другим значењима: *гојатан* је 'нечист (о житу)' (РЈАЗУ$_3$: 243), а *громотан* значи исто што и именица којом је мотивисан 'громак, громогласан, бучан' (РЈАЗУ$_3$: 461).

Вриједни пажње су и придјеви *питоман* и *аруман*, који се одликују особинама какве означавају њима синонимни мотивни придјеви *питом* и *(х)арун* (тур. *haryn* 'тврдоглав, ћудљив, дивљи, јогунаст, непослушан, непокоран, љут, силовит, обијестан', Клаић 1974: 490). Облици на *-ан* овдје су вјероватно добијени аналогијом са другим описним придјевима грађеним истим суфиксом.

Мада се именовање бременитих женки углавном врши додавањем префикса *с-/су-* на именичку основу (често с именом младунчета у основи), у примјерима *близна* и *ждр(ј)ебна* идентичну информацију дају придјеви без овог префикса, који је ознака социјативности. Притом неке од њих, као *зблизна* и *ждрјебна*, рјечници не биљеже.

-ēр(а)н: описни: према карактеру: *ȍшкопēран* 'који је брз, виловит (о коњу)'.

Овог суфикса нема код Клајна, а у рјечницима изостају потврде за овај придјев. Ми га пак доводимо у везу са придјевима *ошкопичаст*, *ошкопнички* 'који има особине ошкопице сналажљив, довитљив, домишљат, препреден', мотивисане именицом *ошкопица* м и ж покр. 'сналажљив, довитљив, домишљат, препреден човек' (РМС$_4$: 291).

-ōв(а)н[391]: описни: на основу склоности према јелу: *жȉрōван* 'који се отима за храну (о свињама)';

-ȳр(а)н: описни: на основу склоности према јелу: *ȍблапȳран/пȍлапȳран* 'који се отима за храну (о свињама)'.

Клајн не биљежи ни овај суфикс. У РМС налазимо примјере *облапоран* и *полапоран* у значењу 'халапљив', па смо

391 Малим словима означавали смо сложене суфиксе.

склони тумачењу да су ови придјеви мотивисани глаголом *лаптати* 'похлепно и шумно јести или пити' (РМС$_3$: 166).[392] Такође, недвосмислено је да овај суфикс има аугментативно-пејоративно значење, баш као и њему сличан именички суфикс *-ура* (уп. *пијандура*).

-АН: описни: а. на основу стања: *ȕтуцāн* 'кастриран (о волу)', б. на основу склоности према јелу: *мȅкан* 'који се лако ухрани (о свињи)'; в. према мљечности: *мȅкана* 'коју је лако мусти (о крави)'.

Овај суфикс у нашој грађи потврђен је само двјема лексемама, од којих трећа има двије семеме. Наиме, придјевом *мекан* у првом примјеру именује се карактерна црта (ту је овом придјеву, којим се указује на неизбирљивост у погледу хране, антониман придјев *тежак* (*на храни*)), а у другом примјеру физичка карактеристика (крава коју је лако мусти има велике мекане сисе, са ширим каналима за млијеко).

-АСТ: описни: а. према боји: *а̀латаст/ала̀таст* 'који је риђожуте длаке (о коњу)', *бȉкаста* 'која је црна с бијелом главом (о овци)', *брȅзаст* 'који има бијелу њушку (о говечету)', *бр̏њаст* 'који има црне пјеге на бијелој њушци (о коњу, овци)', *голȕбаст* 'који је голубије боје', *дȉкаст* 'који има бијеле или жуте шаре по тијелу', *дȍраст/дȍратаст* 'тамнорић (о коњу)', *зȅкаст* 'који је зечје (зеленкастосиве) длаке (о коњу)', *кȕласт* 'који је отвореножуте длаке (о коњу)', *лȉсаст/рȉсаст* 'који има ширу бијелу шару на челу (о коњу)', *мȁцаст* 'који је сивозелене боје са тамнијим шарама (о коњу)', *пȅраст* 'који је голубије боје', *пȕтаст* 'који има црне ноге (о бијелим овцама и коњима)', *рȉђаст* 'који је риђе длаке (о овцама или кобилама)', *сȉваст* 'који је сиве боје', *сȉнђаст* 'који има вуну жуто-мрке боје (о овцама)', *чȉласт* 'сивкаст, са шареним пјегама по тијелу (о коњу)',[393] б. према карактеристичном детаљу на кожи: *кȍласт/пȕљаст* 'који има шаре у облику кола (о коњу)', *ћȅтаст/цвјȅтаст* 'који има пјегу на челу као

392 У прилог томе да је као мотивациона база послужио наведени глагол говори и Бошњаковићев примјер *полапан*. Уз то, он биљежи придјев *облопоран*, у истом значењу (Бошњаковић 1985: 144).

393 Рјечници не биљеже ову лексему, чија је мотивациона база балкански турцизам *čil*, већ њен синоним *чилатаст* (РМС$_6$: 878, Скок$_1$: 182).

цвијет (о коњу)',[394] в. према грађи: *бу̏рласт* 'који је ситан, а са великом стомаком (о свињама)', *вӣжљаст/лӗ̄ткаст* 'малог стомака, тачније малог размака између ивице ребара и кука (посебно цијењена особина код коња)', *збо̀јаст*[395]*/здѐпаст* 'кратак и чврст (о свињама)', *штр̏кљаст* 'који има дуге ноге (о коњу)', *шла̑нкаст* 'који је витак (о коњу)', г. према облику репа: *ку̏саст* 'који је без репа или с веома кратким репом (о овну)', д. према облику сиса: *чӣпаста* 'с кратким и тврдим сисама, па ју је тешко мусти (о кравама или овцама)',[396] ђ. према облику ушију: *клѐмпаст* 'који има клемпаве уши (о свињи или овци)', *чӯкаст* 'који има кратке уши или је без ушију (о овцама)', е. према облику рогова: *шӯкаст/шӯласт/шӯшаст* 1.'који је с једним рогом или без рогова (о овцама)'; 2.'који је с малим или поломљеним роговима';[397] ж. на основу сличности, с именичким основама: *ба̏каста/бӣкаста/во̀ларасто̀ласта/волӧ̀васта/мӯшкараста* 'која личи на бика (о крави)', *кӣ̏ћаст* 1.'који има прамен густе и дуге вуне преко чела (о овцама)', 2.'који има ресе испод губице (о овцама)',[398] з. на основу склоности према јелу: *бе́тераст* 'који слабо једе (о свињама)', и. према карактеру: *а̀рсузаст/зијà̑нћераст* 'који се баца (о коњу)'.

-Аст је веома продуктиван суфикс, који се најчешће гради од именичких основа (нпр. *алатаст, вижљаст, голубаст, доратаст* и сл.), и тада у њихов семантички садржај улази карактеристична особина животиња које су послужиле као мотивне именице.

У нашој грађи, међутим, има много примјера са придјевским основама (као, нпр., *дикаст, кусаст, рињаст, рисаст, сиваст, шланкаст*[399] и сл.), гдје се суфикс додаје на већ постојећи придјев. Клајн (2003: 274) истиче да у таквим случајевима

394 У рјечницима нема потврда за дијалекатске фонетизме *ћетав/ћетаст*.

395 Рјечници биљеже само придјев *због̑ан*, у истом значењу.

396 У рјечницима налазимо синонимну лексему *чипава*, с истом мотивационом базом.

397 За синонимне лексеме *шукаст/шулав/шуласт/шушаст* рјечничку потврду има само *шукаст* (РЈАЗУ$_{17}$: 867).

398 У рјечницима не налазимо придјев *кићаст*, већ његову фонетску варијанту *китаст*, и то у унеколико другачијем значењу 'китњаст' (РМС$_2$: 716).

399 Придјев *шланкаст*, без рјечничке потврде, настао је додавањем суфикса на страну основу – индеклинабилни придјев *шланк*, њем. (РМС$_6$: 980).

овај суфикс има значење ублажавања дате особине, међутим у нашој грађи он има исто значење као и *-ав*, тј. указује на карактеристичну особину (*кусав* није кусавији него *кусаст*).

Са придјевском основом је и *синђаст*, који Скок биљежи у облику *сињгав*, доводећи га у вези са *сињ*, *сињи* (Скок$_3$: 239), док је у РЈАЗУ забиљежена његова фонетска варијанта *сингав* 'сив, грау' (РЈАЗУ$_{15}$: 24).

Изведеницама на *-аст* својствено је и значење сличности, што је потврђено и у нашој грађи. Тако придјеви *арсузаст*, *бетераст*, *зијанћераст* и *мушкараста*, сви с негативном конотацијом, значењем улазе у концепт људских особина. Наиме, на основу асоцијативних мотива животињама се приписују људске особине, тако што се у обзир узима понашање животиње у околностима које осликавају мотивне именице *арсуз* ('безобразник, бестидник, бесрамник; зао човјек, злочесто дијете', Клаић 1974: 99), *бетер* ('неваљалац, зликовац, ругоба од човјека', Клаић 1974: 158), *мушкара* ('мушкобања', РМС$_3$: 475) и *зијанћер* ('насилник, онај који наноси штету', Клаић 1974: 1432).[400]

За семему 'која личи на бика (о крави)' на терену је потврђено чак шест лексема, од којих рјечничку потврду има само *бикаста* (РСАНУ$_1$: 547). Лексему *бакаста* не биљеже ни рјечници РСАНУ и РЈАЗУ, који доносе грађу из ијекавских области српског језика, у којима је њена мотивна именица *бак* веома честа. У рјечницима нема ни лексема *воласта*, *воларасша* и *воловараста*. За прву од њих мотивациона база је именица *во(л)*, а друге двије јесу описни придјеви именица *волара* и *воловара*, којима се на нашем терену упућује на краву која личи на бика. Таква крава назива се још и *мушкара*, отуд већ помињана лексема *мушкараста*.

-ораст: описни: *гра̀вораст/гра̀ораст* 'који има сиве пјеге на бијелој њушци (о коњу, овци)'.

Сложени суфикс *-ораст*, који Клајн не биљежи, долази само у ријечи *гра(в)ораст*, чији је мотиватор именица *грах*.

400 Употребу придјева са значењем људских особина за означавање физичких и духовних особина животиња Д. Гортан Премк назива симилисемијом (према Драгићевић 2001: 230).

-АТ: описни а. према облику репа: *рѐпат* 1.'који има велики реп', 2.'који има реп, који није кус', б. према облику вимена: *вимѐната* 'која има велико виме (о кравама)', в. према облику рогова: *рòгат* 1.'који има велике рогове' 2.'који има рогове: рогата стока'.

Суфикс *-ат* најчешће долази на именичке основе и тада означава неки нарочито истакнут дио тијела, као што је то у примјеру *вимената* (од проширене именичке основе *вимен-*). У нашој грађи забиљежени придјеви *рогат* и *репат*, поред истицања тих дијелова тијела, имају и неинтензивно значење 'који има одређени дио тијела'.[401] Рјечници, иначе, не биљеже придјев *вимената*, већ његове синониме *вимат* и *вимежљив*, од скраћене основе (РСАНУ$_2$: 630).

-АЋЙ: намјена: *јàхаћӣ* 'који је за јахање (о коњу)'.

-ЕН: описни: а. према боји: *шàрен* 'који је с мањим или већим бијелим шарама на израженијој тамнијој позадини или обрнуто', б. према грађи: *салѝвен* 'који има доста меса и масног ткива (о свињама)', в. на основу стања: *изјàловљен* (с фонетизмом *изјàловӣт*) 'који је неспособан за оплодњу', *(не)пòчишћен* 'који (ни)је кастриран (о крмцима)', *пòштројен* (*пòштројӣт*)/ *ỳштројен* (*ỳштројӣт*) 'кастриран (о коњу)',[402] г. према карактеру: *вѝлен* 'који је брз, виловит (о коњу)'.

Творбена основа придјева *саливен* није нам сасвим провидна, а ми је доводимо у везу са глаголом *осалити се* 'зарасти у сало, угојити се'. Коментар заслужује и придјев *вилен*, у рјечницима забиљежен као *виловит*, у којем је, осим описног, присутно и значење сличности.

-ЕЋЙ: односни, према припадности или намјени: *ждрѐбећӣ* 'који се односи на ждријебе', *јàгњећӣ*/*јањећӣ* 'који се односи на јагње; који је од јагњета', *јỳнећӣ* 'који припада јунету или јунади, који се односи на јуне', *крмећӣ* 'који потиче од крмета', *прàсећӣ* 'који потиче од прасета', *свињећӣ* 'који се односи на

401 О придјевима на *-ат* в. више код Драгићевић 2001: 125.

402 Придјеви *(не)почишћен*, *пошторјен* и *уштројен* по поријеклу су трпни глаголски придјеви, али наши информатори доживљавају их као праве придјеве, употребљавајући их као први дио синтагме уз именице које означавају неког од мужјака. Притом ваља поменути да су облици трпног придјева на *-ит* и данас веома чести на испитиваном терену, чак и у говору градског становништва.

свиње, који припада свињама, који је од свиња', *тèлећӣ* 'који се односи на теле или телад'.

Суфикс *-ећи* долази на именичке основе које указују на имена животиња средњег рода са завршетком на *-е, -ета*. Изузетак је *свињећи* (чешће *свињски*), од именице ж. рода, гдје овај суфикс показује потпуно осамостаљење (в. Клајн 2003: 292).

-ИВ/-ЉИВ[403]: описни: а. на основу склоности према јелу: *алàпљив/прождр̀љив* 'који се отима за храну (о свињама)', *спàдљив* (с фонетизмом *шпадљив*) 'који слабо једе (о свињама)', б. према карактеру: *вр̀тљив* 'немиран, који се лако уплаши', *бàжљив/нѝцљив/пӯдљив/ӯрљив* 'који се баца и којем се не може прићи (о коњу)', в. према полном нагону: *њѝцљива* 'која манифестује полни нагон (о кобили)', г. на основу болести: *сѝпљив* 'који пати од сипње (о коњу)'.

Придјеви на *-(љ)ив* најчешће су девербативни, што потврђује и наш корпус. Придјев *спадљив*, мотивисан глаголом *спадати*, налазимо једино у РЈАЗУ, са унеколико помјереним значењима 1.'који лако пада, губи вриједност, своју снагу, дебљину', 2. 'коњ који лако мрша, тј. спадне у месу' (РЈАЗУ$_{15}$: 938).

Како бисмо објаснили механизме категоризације појава око себе, један од циљева наше анализе био је да проникнемо у подстицаје за употребу одређених придјева при описивању карактеристичних особина домаћих животиња. Тако смо за семему 'који се баца и којем се не може прићи (о коњу)' на терену забиљежили четири различите лексеме, а пажљивија анализа указала нам је на вишеслојност појавности именовања и на могућност различитих мотивација за стварање неког садржаја. Наиме, свака од забиљежених лексема унеколико другачије освјетљава дату особину коња. Тако се *пудљив* коњ баца јер је плашљив, од глагола *пудити* 'плашити, тјерати' (РМС$_5$: 283). Исто тако, *бажљив* коњ бацаће се јер га бол

403 Због истог поријекла ових форманата, лингвисти су сагласни да ова два суфикса треба посматрати заједно (Клајн 2003: 281, Драгићевић 2001: 99).

чини осјетљивим на додир.[404] Придјев *урљив* рјечници не биљеже[405], а ми га доводимо у везу с именицом *(х)орјат* тур. 'простак, неотесанац, грубијан, дивљак' (Скок$_1$: 679), што је још један примјер употребе придјева са значењем људске особине. Придјев *ницљив*, који није потврђен у рјечницима, а који је мотивисан глаголом *нихати се/ њихати се*, неутрално је обиљежен: упућује само на то да се коњ помјера кад му прилазимо.

Вјероватно исту мотивацију као *ницљив* има и придјев *њицљива*, непотврђен у рјечницима, за кобилу која манифестује полни нагон.

- ЈӢ/ИЈӢ: односни, према припадности или намјени: *брàвљӣ/брàвљӣ* 'који се односи на браве', *гòвеђӣ* 'који се односи на говеда', *кòбиљӣ* 'који се односи на кобиле', *крàвјӣ/крàвљӣ* 'који је од краве', *òвчијӣ* 'који се односи на овце'.

Овај суфикс увијек долази на именичке основе. Сви примјери у нашој грађи мотивисани су називима животиња, с односним значењем којим се упућује на цијелу врсту.

-ОК[406]: описни, према карактеру: *жѐсток* 'који је брз, виловит (о коњу)';

-СКӢ: односни: а. према поријеклу: *бòсанскӣ* 'који је из Босне (о говедима, овцама и коњима)', *брдскӣ* 'који је из брдских предјела (о овцама и коњима)', *èнглēскӣ* 'раса поријеклом из Енглеске (о свињама)', б. по припадности: *кòњскӣ* 'који се односи на коње', *сѐрмӣнскӣ* 'који се односи на

404 Наши информатори, наиме, не доводе у везу придјеве *багав* и *бажљив*, који иначе упућују на исту семему 'који има баге на ногама (о коњу)'. За описивање наведене болести придјевом користе само лексему *багав*, а *бажљив коњ* за њих је просто немиран и они не траже разлоге таквог његовог понашања. О етимолошкој анализи придјева *багa* и њему сродних ријечи видјети више у Петровић 1998.

405 Једино код Бошњаковића налазимо потврду за придјев *уљав*, у истом значењу, и то уз напомену да је ова лексема забиљежена ван Срема, у пункту Скела, код Обреновца (1985: 122).

406 *-Ок* је формант који се губи у компаративу и суперлативу (в. Клајн 2003: 297). У примјерима попут овога остаје нејасно да ли је придјев постао од глагола (*жестити се*), од основе (*жест-*), или је ријеч о паралелној мотивацији. Маројевић (2007: 570) примјећује да је *-ок* суфикс секундарне адјективности, којим су још у прасловенском придјеви превођени из непродуктивних у продуктивну *ŏ деклинацију.

сермију',[407] *свињскӣ* 'који се односи на свиње, који припада свињама, који је од свиња'.

Наше потврде са суфиксом *-ски* можемо тумачити и као односне и као присвојне придјеве, будући да их можемо интерпретирати као 'који припада коме/ чему' или 'који се односи на кога/ шта'.

-овскӣ: односни, према припадности или намјени: *во̀ловскӣ* 'који се односи на волове, који припада воловима, који је од волова'.

Сложени суфикс *-овски/-евски*, уз мотивне именице м. рода с инфиксима *-ов-/-ев-* у множини, у српском језику изузетно је продуктиван, што наша грађа не потврђује. Забиљежили смо само примјер *воловски*, који је данас унеколико обичнији од доскора чешћег *волујски*[408].

-ӯјскӣ: односни, према припадности или намјени: *во̀лӯјскӣ* 'који се односи на волове, који припада воловима, који је од волова', *о̀внӯјскӣ* 'који се односи на овнове, који припада овновима, који је од овнова'.

Мада су наведени придјеви у савременом језику обичнији са суфиксом *-овски*, нико од информатора на истраживаном терену ни данас не употребљава лексему *овновски*.

-ЋЙ[409]: *тѐглећӣ* 'који је за рад (о коњу)'.[410]

2.2. Префиксална творба придјева

НЕ-: *нѐплодан/нèплодан* 'неспособан за оплодњу (о стоци)'.

Префикс *не-* негира значење основне изведенице, тј. указује на одсуство неке особине. Зато је такав тип префиксалних твореница најчешће значењски супротстављен полазном придјеву, тј. функционише као његов антоним.

2.3. Префиксално-суфиксална творба придјева

407 У рјечницима нема овог дијалекатског фонетизма, као ни његовог књижевног облика *сермијски*.

408 О старом придјевском суфиксу *-ујь* в. Скок$_3$: 24.

409 Суфикс *-ћи* са глаголским основама разликујемо од суфикса *-аћи*, у примјерима типа *јахаћи*, као и од *-ећи* с именичким основама (Клајн 2003: 308).

410 Позивајући се на Белића, Стевановић наглашава да овакви придјеви не изражавају конкретну глаголску радњу, већ сталну особину (према Клајн 2003: 308).

С-: социјативност, као ознака за бремените женке: *зблӣзна* 'која редовно јагњи два јагњета (о овци)', *сја̏ња* (с фонетизмима *сја̏гња*, *сја̏ња*) 'гравидна (о овци)', *спра̏сна* 'гравидна (о крмачи)', *стӗвана/стӗлна/стӗона*[411] 'гравидна (о крави)';

СУ-[412]: социјативност, ознака за бремените женке: *сӯждребна* 'гравидна женка Equus caballus', *сӯпрасна* 'гравидна (о крмачи)'.

2.4. Творба придјева комбинацијом слагања[413] и суфиксације

2.4.1. Сложенице с именицом на првом мјесту

Сложенице са суфиксом *-(а)н*: *врагòметан* 'који је брз, виловит (о коњу)', *ра̏тобо̄ран* 'који се баца (о коњу)'.

2.4.2. Сложенице с придјевом на првом мјесту

Сложенице с нултим суфиксом: *голòврат* 'који је гола врата, кад му вуна опадне с врата (о овновима)', *дугòреп* 'који има дуг реп (о овновима)', *кратко̀реп* 'који има кратак реп (о овновима)', *малòран* 'који слабо једе (о свињама)'.

Сви ови примјери, с идентичним значењем, потврђени су и у женском роду, гдје је *-а* наставак за род: *голòврата*, *дугòрепа*, *кратко̀репа*, *малòрана*, а биљежимо и двије лексеме којих нема у мушком роду – *дугòсиса* 'која има дуге сисе (о кравама или овцама)' и *кратко̀сиса* 'која има кратке сисе (о кравама или овцама)'.

Сложенице са суфиксом *-(а)н*: *сла̏докӯсан* 'која се отима за храну (о свињама)'.

2.4.3. Сложенице с бројем на првом мјесту

Сложенице са суфиксом *-аст*: *једнòјајаст* 'непотпуно кастриран мужјак Equus caballus'.

411 У примјеру *стеона* дошло је до прелаза *л* у *о*. Такође је занимљиво да је придјев *стеон* у РМС забиљежен и у мушком и средњем роду (*стеони трбух*, *стеоно кравче*).

412 *Су-* је аломорф суфикса *с-* и тако се и понаша (Клајн 2003: 232).

413 У свим примјерима појављују се интерфикси *-о-* или *-е-*.

3. Закључна разматрања

У овом раду бавили смо се придјевским зоонимима у пастирској лексици лакташког краја, с циљем да грађу класификујемо творбено и семантички.

Творбеном анализом потврђена су 22 придјевска суфикса, од којих су најзаступљенији: *-аст* (47 примјера), *-ав* (31 примјер) и *-(а)н/-ни* (22).

Српски језик карактерише богата синонимија суфикса, што унеколико потврђује и наша грађа. Велики број истозначних примјера забиљежен је за *-ав/-аст* (*бурлав*: *бурласт*, *вижљав*: *вижљаст*, *клемпав*: *клемпаст*, *кусав*: *кусаст*, *леткав*: *леткаст*, *шулав*: *шуласт* итд.), а по један примјер за *-ан/-аст* (*због*: *збојаст*), *-ећи/-ски* (*свињећи*: *свињски*) и *-овски/-ујски* (*воловски*: *волујски*).

Полисемију суфикса, између осталих, потврђују сљедећи примјери: *-ав* (нпр. *арлав*, *багав*, *гарав*, *кржљав* итд.), *-(а)н/-ни* (нпр. *гојан*, *ждребна*, *мљечна*, *парадни*, *питоман* итд.), *-ан* (нпр. *мекан*, *стевана*, *утуцан* итд.), *-аст* (нпр. *арсузаст*, *бакаста*, *бетераст*, *дикаст*, *кусаст*, *чукаст*, *шланкаст* итд.), *-ен* (нпр. *вилен*, *саливен*, *сјањена*, *шарен* итд.), *-(љ)ив* (нпр. *ницљив*, *прождрљив*, *спадљив* итд.).

У раду се нисмо бавили детаљнијом анализом творбених модела на релацији стандардно и дијалекатско, будући да се у нашим рјечницима није увијек ишло за тим да је ријеч дијалекатска ако за означавање истог десигната постоји друга, која се сматра стандардизованом. Поменућемо само да попис суфикса унеколико одступа од стања у савременом језику, тако да код Клајна не налазимо, нпр., суфиксе *-еран* (*ошкоперан*) и *-ӯр(а)н* (*облапуран/полапуран*), будући да нису потврђени у РМС.

Забиљежили смо један примјер чисто префиксалне творбе придјева, и то са префиксом *не-* (*неплодан*), а за префиксално-суфиксалну творбу потврђени су модели с префиксом *с-/су-* и са суфиксима *-на/-ена* (*зблизна*, *сјањена*, *спрасна*, *стелна/стеона*, *суждребна*, *супрасна*).

За творбу придјева слагањем карактеристично је да је први дио најчешће придјевски и детерминише онај дио тијела на који се указује другим дијелом сложенице (нпр. врат, реп, сиса и сл.: *головрат, дугореп/краткорепи, дугосиса/краткосиса*), а изузетно је на другом мјесту нека другачија именица или глагол, као у примјерима *малоран* и *сладокусан*, којима се указује на однос животиње према храни. Сасвим ријетко у првом дијелу придјевске сложенице је именица (*врагометан*) или пак број (*једнојајаст*).

Највише забиљежених основа јесу оне домаћег поријекла. Карпатизмима, према налазима Клепикове (1974), припадају основе **brez-*, **šut-* и **čul-*. Од страних основа, усљед познатих историјских околности, преовладавају турцизми (нпр. *алатаст, арсузаст, аруман, бетераст, дораст, зијанћераст, сермински, чиласт* итд.), а сасвим ријетко германизми (нпр. *фришка, шланкаст*).

При именовању особина животиња информатори најчешће упућују на неку важну и уочљиву физичку одлику, као што су боја (нпр. *алатаст, гарав, дораст/дорaтаст, рићаст* итд.), величина ушију (нпр. *клопав, клемпав/клемпаст, чукаст* итд.), особине рогова (нпр. *крљав, рогат, шукаст/шулав/шуласт/шушаст* итд.), обиљежја на глави (нпр. *брњаст, брезаст, лисав/лисаст, рисаст, ћетав/ћетаст* итд.), облик вуне (нпр. *кићаст, кудрав/рудав/руntав/рутав* итд.), дужина репа (нпр. *кусав/кусаст, репат* итд.), обиљежја на ногама (нпр. *путаст*), гравидност (нпр. *стелна, сјањена, суждребна* итд.) или сличност (нпр. *бикаста/бакаста/воласта, голубаст* итд.).

Због наше потребе да све око себе посматрамо кроз антропоцентричан систем вриједности, животињама често приписујемо симболичка значења и људске особине, нарочито оне негативне. Отуд је у нашој грађи немали број примјера гдје се домаће животиње карактеришу придјевима који се примарно користе за описивање човјекових не само физичких него и духовних/ карактерних особина (нпр. *арсузаст, бетераст, зијанћераст, урљив* итд.).

Коришћена литература

1. Бошњаковић 1985: Бошњаковић, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет.
2. Драгићевић 2001: Драгићевић, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 18.
3. Клајн 202: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику; Део 1: Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике, Институт за српски језик САНУ – Матица српска Нови Сад.
4. Клајн 203: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику; Део 2: Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике, Институт за српски језик САНУ – Матица српска Нови Сад.
5. Клепикова 1974: Клепикова, П. Галина. *Славянская пастушеская терминология*. Москва: Наука.
6. Марojевић 2005: Марojевић, Радмило. Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1). *Српски језик*, X/1–2. Београд. 687–778.
7. Марojевић 2007: Марojевић, Радмило. Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (2). *Српски језик*, XII/1–2. Београд. 501–600.
8. Петровић 2002: Петровић, Драгољуб. Дијалекатска лексика и речник стандардног језика. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ. 277–283.
9. Петровић 1998: Петровић, Снежана. Сх. бага „обољење зглобова код коња и људи" и сродне речи. *Јужнословенски филолог*, LIV. Београд. 175–185.
10. Ракић Милојковић 1993: Ракић Милојковић, Софија. *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока. Српски дијалектолошки зборник*, XXXIX, Београд. 11–148.
11. РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU, I–XXIII. Zagreb: JAЗУ. 1880–1976.
12. РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. 1967–1976.
13. РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII. Београд: САНУ– Институт за српски језик. 1959–.

14. Симић 1984: Симић, Милорад. Дијалекатска лексика и њен однос према књижевној лексици. *Лексиколоīија и лексикоīрафија*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик. 171–174.
15. Скок: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU. 1971–1974.
16. Црњак 2011: Црњак, Дијана. *Пасширска лексика лакшашкоī краја*. Бања Лука: Филолошки факултет.
17. Црњак 2012: Црњак, Дијана. *Језик, перцепција и метафоре: семантика именовања домаћих животиња. Хоризонти и предели на јужнославянските езици*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски", 202–212.